

здобувач кафедри цивільного права № 2 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

ФОРМА ДОГОВОРУ КОМЕРЦІЙНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Визначена природа комерційного кредитування як особливого способу виконання оплатного зобов'язання. Доведено, що надання комерційного кредиту є самостійним кредитним правовідношенням, яке можна оформити у вигляді самостійного договору сторін або врегулювати в рамках змішаного договору.

Ключові слова: кредит, комерційний кредит, форма договору.

Определена природа коммерческого кредитования как особого способа исполнения оплатного обязательства. Доказано, что предоставление коммерческого кредита является самостоятельным кредитным правоотношением, которое можно оформить в виде самостоятельного соглашения сторон либо урегулировать в рамках смешанного договора.

Ключевые слова: кредит, коммерческий кредит, форма договора.

Determined by the nature of commercial lending, as a special method of execution of payment obligations. It is proved that the provision of commercial credit is a separate legal relationship lending, which can be made into a separate agreement between the parties, or to settle in the mixed contract.

Key words: credit, commercial loan, form of contract.

У підприємницькій діяльності учасники цивільного обороту приділяють велику увагу можливостям максимального збільшення свого оборотного капіталу. Одним із таких способів є комерційний кредит. У ст. 1057 ЦК України зазначається, що договором, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні коштів або речей, визначених родовими ознаками, може передбачатись надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг (комерційний кредит), якщо інше не встановлено законом. Також зазначається, що до комерційного кредиту застосовуються положення про договори позики і кредиту, якщо це не суперечить суті такого зобов'язання, а також договору, з якого виникають такі кредитні правовідносини. Положення про комерційне кредитування також містяться у статтях 693–695 ЦК України, якими регулюються питання відстрочення виконання зустрічного зобов'язання сторони за договором купівлі-продажу. Таким чином,

аналізуючи норми цивільного законодавства, присвячені правовідносинам комерційного кредитування, не можна дати точної відповіді щодо форми укладення відповідного договору.

Дослідженням теоретичних та практичних проблем у сфері кредитування займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. М. Агарков, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, Л. Г. Єфімова, О. С. Іюффе, Е. С. Компанієць, О. В. Кривенда, В. В. Луць, Л. А. Лунц, Д. І. Мейер, Р. А. Майданик, Л. А. Новосолова, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, Є. А. Павлодський, Е. Г. Полонський, М. Г. Розенберг, Р. Саватьє, Е. А. Суханов, О. А. Флейшиц, Ю. І. Чалий, Г. Ф. Шершеневич та ін. Утім у правовій науці немає єдності у визначенні форми, в якій укладається правочин з надання комерційного кредиту, чи становить він собою самостійний договір або є лише умовою про спосіб оплати в іншому цивільному зобов'язанні. Зазначене обумовлює необхідність більш детального дослідження поставленого питання.

Комерційне кредитування – це правовідносини позикового типу, що виникають у зв'язку з виконанням існуючих між сторонами зобов'язань, це спеціальний спосіб виконання договору, особливий засіб погашення існуючої заборгованості, що утворилась унаслідок неодномоментного виконання сторонами зустрічних зобов'язань у двосторонньому відплатному договорі. Іншими словами, комерційний кредит – це спосіб надання зустрічного виконання зобов'язання. Убачається, що залежно від способу оформлення, який обрали сторони для своїх договірних відносин, комерційний кредит може бути або самостійним договором, або кредитним зобов'язанням, існуючим у межах іншого відплатного договору, у зв'язку з яким надається кредит. Таким чином, договірне зобов'язання з комерційного кредитування може укладатись у будь-якій формі, передбаченій для здійснення правочинів, якщо законом не встановлюються спеціальні вимоги щодо оформлення окремих видів договорів, на підставі яких виникають такі кредитні зобов'язання.

Згідно зі ст. 205 ЦК України правочин може вчинятись в усній або письмовій формах. Остання, у свою чергу, може бути простою або нотаріальною.

Зі змісту ст. 206 ЦК України можна зробити висновок, що зобов'язання з комерційного кредитування укладаються в усній формі, якщо законом або договором не встановлена обов'язкова письмова. Оскільки комерційний кредит передбачає неодноразове виконання взаємних обов'язків сторін, то в усній формі такий договір може бути укладений фізичними особами, якщо він не пов'язаний із здійсненням підприємницької діяльності і не перевищує десять неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 1047 ЦК України).

Письмова форма договору передбачає складання не лише одного документа, підписаного сторонами, але й обмін документами шляхом застосування поштового, телеграфного, телетайпного, теле-

фонного, електронного або іншого зв'язку, що дає можливість достовірно встановити, що документ походить від сторони за договором (ст. 207 ЦК України). Письмова форма також буде вважатись дотриманою, якщо письмова пропозиція укласти договір прийнята в порядку, встановленому ч. 2 ст. 642 ЦК України. Мова йде про вчинення так званих конклюдентних дій. Здійснення особою, яка отримала пропозицію укласти зобов'язання комерційного кредитування (оферту) у строк, встановлений для її прийняття (акцепт), дій з виконання вказаних у пропозиції умов (передача товару, надання послуги, виконання роботи, сплата відповідної суми грошей і т. д.) вважається акцептом, якщо інше не встановлено законом, іншими актами законодавства або самою пропозицією укласти договір. Виникає питання щодо наявності обов'язку в акцептанта виконати всі зобов'язання, передбачені офертом.

Розглянемо такий приклад. За договором поставки продавець зобов'язується передавати покупцю товар частинами протягом трьох місяців. Договором передбачається надання знижки за умови попередньої оплати поставки товару, причому така передплата також може здійснюватись поетапно, до поставки відповідної частини товару. На першому етапі контрагенти належно виконують свої обов'язки. З часом покупець, не маючи змоги передплатити (а потім і взагалі оплатити) чергову партію товару, просить у продавця надання йому комерційного кредиту у вигляді відстрочення платежу, продавець, у свою чергу, вчасно виконує свій зустрічний обов'язок (здійснює чергову поставку).

У цьому випадку договір про надання комерційного кредиту був оформлений окремим документом – листом покупця, адресованим кредитором, що був пропозицією надати комерційний кредит у вигляді відстрочення платежу. Продавець, вчиняючи відповідні конклюдентні дії, акцептував таку оферту – поставив покупцю товар без його попередньої

оплати. Оскільки комерційний кредит не був передбачений договором поставки (хоча аванс також вважається комерційним кредитом, утім сторони це додатково не обумовили), він у розглянутій ситуації становить собою самостійне договірне зобов'язання, що не залежить від основного попередньо укладеного сторонами договору. Таким чином, договір комерційного кредиту вважається укладеним, якщо особа, яка отримала оферту (у тому числі і проект договору), почала виконувати умови, зазначені в оферті в установленій для її акцепту строк.

Відповідно до ст. 209 ЦК України нотаріальна форма договору є обов'язковою у випадках, встановлених законодавством або домовленістю сторін. Отже, якщо комерційний кредит виступатиме умовою іншого відплатного договору, щодо якого буде встановлено обов'язкове нотаріальне посвідчення, то такі правовідносини як складова частина змішаного договору також будуть посвідчуватись нотаріально. Види правочинів, що підлягають нотаріальному посвідченню, встановлюються Законом України «Про нотаріат» та «Порядком вчинення нотаріальних дій» [1]. Аналогічно вирішується питання державної реєстрації договору про надання комерційного кредитування (ст. 210 ЦК України).

У юридичній літературі існують декілька точок зору стосовно способу оформлення досліджуваних відносин. Одні правники вважають, що домовленість сторін про комерційний кредит має бути погоджена у відповідній формі, наприклад у вигляді додаткової угоди до основного договору (купівлі-продажу, виконання робіт, надання послуг), що міститиме всі умови надання такого кредиту (строк, проценти і т. д.), або, як це часто трапляється, умови договору комерційного кредиту передбачаються сторонами в основному договорі на підставі правових норм про цей вид договору. Наприклад, сторони можуть укласти окрему домовленість про надання коштів підряднику. Питання про те, чи є відпо-

відна сума комерційним кредитом у вигляді авансу під встановлені обсяги робіт, має вирішуватись судом, урахувавши всі обставини справи [2, с. 342; 3, с. 121].

Інші правники, досліджуючи форму комерційного кредиту, стверджують, що надання такого кредиту має бути передбачено конкретним договором, спрямованим на передачу речі, виконання робіт, надання послуг, тобто становити собою одну з його умов. У зв'язку з цим висловлюється заперечення можливості оформлення правовідносин з комерційного кредитування окремою самостійною домовленістю сторін. Утім, якщо, наприклад, замовник надає організації-підряднику кошти на умовах їх повернення у певний строк і така домовленість оформлюється окремим договором, скоріше за все мова йтиме про договір цільової позики, якщо сторони самі не визначають таке зобов'язання як невід'ємну частину договору підряду [4, с. 6]. Лише в цьому випадку правовідносини сторін, що впливають з іншої домовленості, можуть бути визнані зобов'язанням комерційного кредитування. Як зазначає В. В. Вітрянський, якщо зобов'язання, яке виникло з іншого відплатного договору і передбачає надання комерційного кредиту, буде оформлено сторонами у вигляді самостійного правочину, то воно має бути визнане новацією боргу в позикове зобов'язання, оскільки в цьому випадку комерційний кредит втрачить свою єдину розрізняльну ознаку – належність до інших цивільно-правових договорів [5, с. 17]. Із даним твердженням не можна погодитись, оскільки у правовідносинах новації первісне зобов'язання припиняється, відповідно сторони не можуть пред'являти одна до одної вимог, пов'язаних з ним. Комерційний кредит не припиняє попередні відносини сторін, на підставі яких він виникає, а утворює зобов'язальні зв'язки між сторонами, додатково ускладнені кредитним елементом. Якщо комерційний кредит становить собою умову іншо-

го договору, останній перетворюється в змішаний, утім, вбачається, що досліджувані відносини можуть бути врегульовані і самостійним документом – договором.

Якщо комерційний кредит становитиме самостійний договір, істотною умовою його дійсності буде кауза, тобто підстава його виникнення.

Каузою (лат. – *causa*) є найближча юридична причина, через яку сторони беруть на себе обов'язки виконання певних дій за договором, іншими словами — безпосередній привід, задля якого сторони здійснюють відповідні юридичні дії (*causa contrahendi*): передачу речі (*causa traditionibus*), сплату грошей за вимогою (*causa cedendi*) тощо.

У науковій юридичній літературі часто ототожнюють підставу (каузу) договору і його мету (ціль). Зокрема, такий висновок підтримує В. С. Єм, який зазначає, що «...типова правова мета називається підставою правочину (*causa*)» [5, с. 442]. Утім у цивілістиці існують і протилежні позиції з цього приводу. Наприклад, Д. Д. Гримм вважав необхідним розрізняти підставу (*causa*) і мету договору, аргументуючи це тим, що *causa* – це об'єктивний результат, який має бути досягнутий виконанням зобов'язання, а мета – це бажаний результат [6]. Ф. С. Хейфец зазначав, що «мета і підстава навряд чи тотожні поняття. Мета правочину – це те, до чого прагнуть його учасники. Підстава – це те головне, на чому ґрунтується правочин, те, що складає його ядро» [7, с. 18].

Розглядаючи підставу виникнення правовідносин комерційного кредитування, слід зазначити, що попереднє виконання стороною свого обов'язку (за будь-яким відплатним синолагматичним договором) і зустрічне надання виконання її контрагентом є типовою метою конкретного договору й одночасно є підставою виникнення комерційного кредиту. Інакше кажучи, виконання стороною зобов'язання свого обов'язку, якщо це передує зустрічному виконанню його

контрагента, є каузою (підставою) для такого зустрічного виконання [8].

Дії сторони А., які вона здійснює перед діями сторони Б., є необхідною ознакою для здійснення дій стороною Б. Фактично виникає правова модель зобов'язання, при якій обов'язковою умовою зобов'язання є взаємність, тобто обумовленість при виконанні зобов'язання. А. Г. Карапетов вказує, що «у таких “обмінних” договорах кожна із сторін здійснює виконання зобов'язання за умови, що інша сторона здійснила або здійснить своє» [9, с. 96].

Якщо попереднє виконання зобов'язання і зустрічне виконання зобов'язання є підставою (каузою) взаємного (синолагматичного) договору, то певною мірою вони є і метою зобов'язання. Так, підставою договору купівлі-продажу з розстроченням оплати товару будуть дії сторін, спрямовані на оплатну передачу речі у власність покупцю, їхні взаємні права та обов'язки, що виникають з цього приводу. Основна мета покупця у такому договорі – отримати річ у власність, продавця – реалізувати товар та отримати відповідну винагороду. Комерційне кредитування у нашому випадку являє собою можливість досягнення поставленої мети як покупця, так і продавця. Отже, можна сказати, що поряд із основною метою відплатного двостороннього договору з'являється додаткова – комерційне кредитування, тобто отримання відповідної економічної вигоди для обох сторін за допомогою особливої договірної конструкції надання кредиту.

Як зазначає В. В. Кулаков, «часто досить складно визначити єдину мету взаємного зобов'язання, тут слід брати за основу не мету грошового кредитора, який отримує грошовий еквівалент (плату), оскільки грошова оплата є загальним мірилом, еквівалентом, а мету іншого контрагента» [10]. У нашому випадку покупця, який для реалізації основної мети – набуття речі переслідує і додатково

ву – отримання від продавця комерційного кредиту.

Водночас, як уже було зазначено, підставою (каузою) правовідносин комерційного кредитування є попереднє (неодночасне) виконання контрагентом свого обов'язку в конкретному відплатному зобов'язанні. Відомо, що зустрічне виконання – це складова частина предмета взаємного зобов'язання (розуміючи, що предмет зобов'язання – це дія або утримання від здійснення дії). У комплексі попереднє виконання і зустрічне виконання є метою зобов'язання за переважаною ролі виконання, покладеного на боржника. У цьому випадку очевидною є подвійна функція попереднього виконання: відносно зустрічного виконання (з повернення еквіваленту, врахованого сторонами як комерційний кредит) воно є каузою, а в комплексі із зустрічним виконанням є метою зобов'язання за переважаною ролі виконання, покладеного на боржника. У цьому випадку очевидна подвійна функція попереднього виконання (тобто власне надання комерційного кредиту): відносно зустрічного виконання (оплати товару, робіт, послуг, а саме наданого кредиту) воно є каузою, а в комплексі із таким зустрічним виконанням метою зобов'язання.

Аналогічну позицію можемо знайти у праці А. Д. Корецького, який зазначає, що «якщо безпосередньою метою договору є встановлення юридичних відносин (зобов'язання), тобто створення ситуації, при якій володар бажаного блага буде зобов'язаний задовольнити потребу зацікавленої особи ..., то його підставою будуть ті юридично значущі обставини, які стали причиною його (договору) укладення на конкретних умовах між певними особами» [11, с. 37].

Концепцію *causa* необхідно відрізнити від концепції зустрічного задоволення (*consideration*). На думку К. Осаке, «*causa* є метою, заради якої сторони зв'язують себе зобов'язанням, а *consideration* – спонукаюча цінність, заради якої сторони зв'язують себе зобов'язанням» [12, с. 33].

Спочатку має бути встановлена мета, заради якої укладається договір, що є підставою виникнення зобов'язання, а потім ця мета має бути конкретизована у вигляді певного зустрічного виконання. Утім зазначена концепція зустрічного задоволення не суперечить, а лише підтверджує отримані вище висновки щодо сутності та підстави виникнення відносин з комерційного кредитування.

Умовно можна сказати, що попередньо надана зустрічна винагорода за зобов'язанням (комерційний кредит) є своєрідним «збитком», обмеженням для однієї сторони, на яке вона погоджується в обмін на зобов'язання іншої сторони за договором. Кредитор зазнає «збитків», а боржник одержує немов би прибуток (кредит) за обіцянку виконати договірне зобов'язання на умовах повернення наданого кредиту.

Правові явища «*consideration*» і «*causa*» близькі за своїм значенням. Проте їх необхідно розрізняти, оскільки розвиток цих правових явищ відбувався в різних системах права, отже, і значення надавалося їм різне.

Таким чином, загальновідомо, що кауза у зобов'язанні виконує дві функції: по-перше – це перевірка, чи являє собою договір юридичний зобов'язуючий документ (договір є недійсним, якщо в ньому відсутня «кауза»); по-друге, функція «каузи» полягає в її властивості як інструменті класифікації окремих видів договорів, оскільки вона класифікує договори залежно від обсягу прав і обов'язків сторін.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що, являючи собою особливий спосіб виконання договірного відплатного зобов'язання, комерційний кредит формує в його складі самостійне кредитне правовідношення із відмінним від основного договору предметом та правовим регулюванням. Це також підтверджується частиною другою ст. 1057 ЦК України, відповідно до якої до комерційного кредиту застосовуються положення про договір позики та кредитний

договір. Таке правовідношення, як уже зазначалось, можна оформити як змішаний договір (у поєднанні із зобов'язанням, що було підставою його виникнення) або у вигляді самостійного договору, але також із обов'язковою вказівкою на зобов'язання, способом виконання якого виступає такий комерційний кредит.

Література

1. Про нотаріат : Закон України від 02.09.93 // Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
2. Коммерческое право : учебник / под ред. В. Ф. Попондуполо, В. Ф. Яковлевой. – М. : Юрист, 2002. – 622 с.
3. Новоселова Л. А. Проценты по денежным обязательствам / Л. А. Новоселова. – М. : Статут, 2003. – 92 с.
4. Витрянский В. В. Обязательство коммерческого кредита / В. В. Витрянский // Хоз-во и право. – 2004. – № 3. – С. 3–17.
5. Гражданское право : в 4 т. : учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. – М. : Волтерс Клувер, 2004. – Т. 1. – 670 с.
6. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права / Д. Д. Гримм. – М. : Зерцало, 2003. – 423 с.
7. Хейфец Ф. С. Недействительность сделок по российскому гражданскому праву / Ф. С. Хейфец. — М. : Юрайт, 2000. — 162 с.
8. Ершов И. И. Кауза (causa) как элемент договора и обязательства [Электронный ресурс] / И. И. Ершов. – Режим доступа: <http://sibac.info/index.php/2009-07-01-10-21-16/2578--causa----->.
9. Карапетов А. Г. Приостановление исполнения обязательства как способ защиты прав кредитора / А. Г. Карапетов. – М. : Статут, 2011. – 239 с.
10. Кулаков В. В. Проблема определения сложных обязательств [Электронный ресурс] / В. В. Кулаков // Российский судья. – 2009. – № 8. – Режим доступа до журн.: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=CJI;n=38868>.
11. Корецкий А. Различия между институтами сделки и договора по основанию (causa) и целям / А. Корецкий // Законность. – 2005. – № 12. – С. 36–38.
12. Осаке К. Учение о встречном удовлетворении (consideration) в англо-американском договорном праве: сравнительно-функциональный анализ / К. Осаке // Журн. зарубеж. законодательства и сравнит. правоведения. – 2007. – № 3. – С. 21–34.
13. Витрянский В. В. Кредитный договор: понятие, порядок заключения и исполнения / В. В. Витрянский. – М. : Статут, 2005. – 221 с.